

Viktorija DAUJOTYTĖ

VAIŽGANTO „DĖDĖS IR DĖDIENĖS“: SAVASTIES MORFOLOGIJA

1920–1921 metai, pažymėti kaip „Dėdžių ir dėdienių“ data, yra ir Lietuvos Respublikos pradžia. Rašytojas, spaudos darbuotojas, literatūros istorikas, kritikas, visuomenės veikėjas, pedagogas, kunigas Juozas TUMAS-VAIŽGANTAS (1869–1933) – vienas veikliausių bei kūrybingiausių jo laiko žmonių; apsigyvenęs Kaune, jis tapo Vytauto Didžiojo bažnyčios rektoriumi, redagavo periodinius leidinius, rūpinosi anksčiau parašytų kūrinių leidyba. Pagal žanrą „Dėdės ir dėdienės“ yra mažasis romanas: apima laiką nuo pagrindinių veikėjų jaunystės iki senatvės, vysto bent dvi siužetines linijas, jas atšakoja, į pasakojimą apie psichologinius ir socialinius tipus įjungta gamtos refleksijų, svarstymų apie baudžiavinį ir pobaudžiavinį Lietuvos kaimą, kaimiečių buitį, gyvenimo būdą, etnografinių vaizdų. „Dėdės ir dėdienės“ analizuoja literatūrologė Viktorija DAUJOTYTĖ.

‘UNCLES AND AUNTS’ BY VAIŽGANTAS:
A MORPHOLOGY OF THE SELF

The years 1920 to 1921, when the novel *Uncles and Aunts* was written, also mark the beginnings of the Republic of Lithuania. The writer, literary historian, critic, teacher and priest Juozas TUMAS-VAIŽGANTAS (1869–1933), was a prominent social figure, and one of the most prolific and creative people of his time. Living in Kaunas, he was parish priest at the Church of the Assumption (the Vytautas Church), edited several periodical publications, and published his earlier works. *Uncles and Aunts* is a novella. It covers the time from youth to the later days of the main protagonists, and develops at least two parallel storylines. The story includes reflections on nature and folklore, and contemplations on the Lithuanian countryside and the everyday life of peasants before and after the abolition of serfdom. *Uncles and Aunts* is analysed by the literature specialist Viktorija DAUJOTYTĖ.

KŪRINIO IŠTAKOS: TIRIANTI-PATIRIANTI SĄMONĖ

Pasiekti kūrinio ištakas – vadinasi, susitikti su tiriančia-patiriančia, atpažįstančia-pažįstančia sąmone. Atskirdami kuriančią sąmonę nuo jos kūrinio, praleidžiame kūrybos intrigą – iš ko ir kaip, iš kokių intencijų kūrinys yra prasidėjęs ir išsiskleidęs. Vaižgantas, rinkdamasis literatūrinį vardą, jautė ir poreikį tarsi atskirti kūrybinę sąmonę nuo kitų savo kaip asmens išsipareigojimų ir įpareigojimų. *Kitas vardas* teikia daugiau galimybių pažvelgti į kūrybos slaptumą, į kūrybos suaktyvinamus pasąmoninius procesus. 1920–1921 metai, pažymėti kaip „Dėdžių ir dėdienių“ data, yra ir Lietuvos Respublikos pradžia. Juozas Tumas-Vaižgantas, kunigas ir vienas veikliausių bei kūrybingiausių jo laiko žmonių, apsigyvena Kaune, tampa Vytauto Didžiojo bažnyčios rektorium, redaguoja periodinius leidinius, rūpinasi anksčiau parašytų kūrinių leidyba: „Dėdės ir dėdienės“ yra iš to paties socialinio-kultūrinio konteksto kaip ir „Pragiedruliai“. Svarbesni, didesni formų kūriniai, tarp jų ir „Nebylys“ (1930), „Žemaičių Robinzonas“ (1932), yra kiek atokiau nuo vidinio, dvasinio lietuviškumo tyrimo, nors „Nebylio“ Dėdienė su „Dėdžių ir dėdienių“ moteriškosiomis reikšmėmis yra susijusi.

Geriausiuose kūriniuose Vaižgantas tarsi pasineria į savo prigimtąją stichiją. Pažįsta ją atpažindamas – iš savo patirčių, iš motinos, tėvo, giminių. Ankstyvoji patirtis, sugerta intensyvioji vaiko, paauglio sąmonės, vėliau papildoma sąmoningų stebėjimų, refleksijų, mąstymo apie grupę žmonių, jam artimiausių pagal prigimtį, gimimo vietą. Kas tai grupei būdinga – ne tik istoriniu, socialiniu, bet ir dvasiniu aspektu, kaip veikia jų siela, kaip pasirenka vienu ar kitu atveju, į ką labiausiai, jautriausiai reaguoja, kaip jaučia gamtą, kaip išreiškia kūrybinius polinkius, koks yra sielos intymumo turinys, jo pasireiškimo būdai. Vaižgantas yra sakęs, koks jam artimas Mikalojus Katkus su savo „Balanos gadyne“, galvojo, kad tuo keliu ir jam reikėję eiti, ieškant etnografinių „deimančių“ (atsakymas į „Naujosios Romuvos“ anketą, 1932, Nr. 13). Nemažai etnografijos (etninės, prigimtinės kultūros) daiktų, veiksmų bei jų aprašų Vaižgantas ir pateikė. Bet išskirtinis yra jo dėmesys lietuvių *sielos etnografijai*. Atsakydamas į „Naujosios Romuvos“ anketą, Vaižgantas pateikė ir savo *credo*, aiškinantį kultūrinio asmens ir jo prigimtinės bendruomenės santykį: „Aš nieko daugiau nenorėjau. Jokio kito uždavinio nenujaučiau, kaip leisti per save, per kultūrin-

tą sielą ir protą primityvųjį savo giminės būdą ir padaryti jį aukštesnei kultūrai paruoštą, kaip sliekai kad paruošia bergždžią žemę dirvožemiui⁴¹. *Leisti per save* – savimi tikrinti ir savimi tvirtinti. Parodyti, pavaizduoti, kaip tai yra. Šiame sąmoningo siekimo ruošti savo giminės būdą aukštesnei kultūrai kelyje Vaižgantą ištiko netikėtumas – kultūros žemė nebuvo *bergždžia*, jau dirvožemis, kuriame daug kas galėjo augti. Kūrybinis žvilgsnis lietuvių giminės *būde* (panašiai kaip ir Simono Daukanto) atidengė seną ir savitą kultūrą, ne tik išorinę, bet ir vidurinę, gebančią išsireikšti savita kalba, muzika, ornamentika, subtiliu gamtos atbalsiu, savo giliaisiais takais ir protakom neabejotinai susisiekančia su profesionaliuoju menu, su Europos mentaliniais dariniais. Tiriančioji sąmonė veikė ir empatiškai, ir kritiškai, ypač tirdama įbūdžiavinimo padarinius, priverstinio darbo įtaką. Natūralus, savaiminis lietuvių sielos brendimas buvo varžomas, stabdomas tautinės ir socialinės prievartos būdų.

Patyrimui-tyrimui Vaižgantas renkasi iš gyvenimo aktyviojo lauko išskirtus, labiau nuošalių žmones. Tokie ir yra aukštaičių *dėdės* ir *dėdienės*, kitokie jau savo socialine padėtimi. Galima sakyti, kad Vaižganto dėmesio lauke yra lietuvių mentaliteto tyrimai, labiausiai sutelkti į vidines vyriškojo ir moteriškojo prado reprezentacijas, kad siekiama atskleisti tautinės savasties morfologiją, sąsajas tarp prigimto, įgyto, įdiegto, užslopinto.

Į VAIŽGANTĄ IŠ SPENGLERIO: DĖL METODO

Netikėtas šis žingsnis – į Vaižgantą iš vokiečių filosofo Oswaldo Spenglerio, kuris savo didįjį veikalą apie Vakarų saulėlydį parašė įkvėptas J. W. Goethe's ir F. Nietzsche's. „Iš Goethe's esu perėmęs metodą, iš Nietzsche's – keliamus klausimus <...>“, – sakė filosofas veikalą „Pratarmėje“⁴². Humanistikos, į kurią įeina ir didieji literatūros veikalai, metodai yra bendri, jie randasi iš pasaulio, siauresne prasme – gyvenamojo pasaulio – supratimo, apmąstymo. Dar syki Spengleris iš tos pačios „Pratarmės“: „Apibrėžimų formuluotojas nepažįsta likimo“. Mintį konkretinant, ieškant aiškesnio ir griežtesnio jos pavidalo: humanitarai, apibrėžimus (apibūdinimus) suvokiantys kaip pažinimo viršukalnes, nėra susitikę su likimu, nėra jo persmelkti. Galima ištarti: universalieji humanistikos metodai kyla iš žmonių likimų, iš likimo patirties ar bent nuojautos, suderintos su apibūdinimais pastangomis, išjudinančiomis dvasios energiją, sutelkiančiomis ją į kūrybos vagą. Ta pati iš esmės yra kūrybos vaga, ar ji nukreipta į filosofijos, literatūros kritikos studiją, ar į poemą, ar į romaną. Tai pasaulio vaizdo (vaizdinio) kūrimas, jo *morfologijos* (Spenglerio „Vakarų saulėlydžio“ tikslinanti paantraštė – „Pasaulio istorijos morfologijos apmatai“) tyrimas. Morfologija tiria *formas* (gr. *morphe* – forma). Literatūra – gyvenamojo pasaulio formų tyrimas, siekiant to tyrimo jutinio (estetinio) poveikimo suvokiančiai sąmonei. Iš kūrinių morfologijos akivaizdžiausiai pastebimos bendros tendencijos, jungiančios artimo laiko, istorinės epochos humanistiką.

Vaižgantas vyresnis už Spenglerį dešimtmečiu, iš esmės to paties istorijos laiko, pažymėto Pirmuoju pasauliniu karu, virtusiu tragedija ne tik mažesniems Europos tautoms, bet

Stasys KRASAUSKAS. Iliustracija Vaižganto apysakai „Dėdės ir dėdienės“. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963

ir vokiečiams. Laikas, savaip įrėmintas olimpinės J. W. Goethe's ramybės ir F. Nietzsche's neramybės, nerimo, gyvo nervo. Vaižgantas, teologas, kunigas, mažiau domėjęsis literatūra bei filosofija, bet neabejotinai jutęs bendrą laiko atmosferą, jutęs, kad „visuomeninis tikslas literatūroje iššaukia, nes ji reaguoja į viską – į tautybę, į religiją, į kūną ir į sielą“ (Atsakymas į „Naujosios Romuvos“ anketą). *Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą*, – tokio atsakymo paantraštė. Pajuto, kad klausimai išjudina esmingus dalykus. Kad klausiami ir bendrai apie lietuvių literatūrą, ne tik apie jį patį. Tikėjo, kad XX a. pirmųjų dešimtmečių lietuvių literatūra netikėtai atsidūrė „priešakyje Europos literatūrų. ‘Tegu tik jos mus pažįsta ir įsidėmi’“. Lietuviai nespėję išsižadėti „romantiškojo idealizmo“, kuris lietuvių sielai, „kažko pasiilgusiai ir mistiškai“, esąs savas („Romantiškasis idealizmas grįžta“)⁴³. Labiau Vaižgantui ir tebuvo pažįstamas vokiečių romantizmas, apskritai XIX amžiaus vokiečių literatūra ir humanistika. Itin vertindamas Vilniaus universiteto *romantininkus*, skatino labiau juos studijuoti, nuo jų, o ne nuo „Aušros“ pradėti lietuviškojo romantizmo tradiciją. „Vilniaus romantizmui studijuoti turėtų būti mūsų universitete atskira katedra su ordinariiniu profesorium ir antrininku, kaip vokiečių universitetai turi katedras ‘Sturm und Drang’ periodui su Gėte ir Šileriu studijuoti“ („Romantiškasis idealizmas grįžta“). Idealizmo, romantiškojo idealizmo menkinimas, anot Vaižganto, prasidėjęs dar prieš žiaurųjį karą (turimas galvoje Pirmasis pasaulinis), o „ateityje mums berodomas Europos kultūros žlugimas“. Tai gali būti ir užuomina ir į Spenglerio „Vakarų saulėlydį“ (1918–1922). Aptardamas „romantininkus“ – savo

Stasys KRASAUSKAS. Iliustracija Vaižganto apysakai „Dėdės ir dėdienės“. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963

amžininkus, Vaižgantas, panašiai kaip ir Spengleris, nors ir žymiai menkesniu mastu, nori matyti morfologines, kultūros linijas nubrėžiančius įvairių sričių vystymosi atitikimus: ir ekonomistai su Petru Vileišiu priešakyje pramonę grindę tuo pat tautiškumu kaip ir literatūra.

Iš kur daugiau, jei ne iš prigimtinės bendruomenės, gali rasti žvilgsnio pasitikėjimas savim ir patikimumas kitiems. Atskirame, tarsi ir atskirai tiriančiame ir patiriančiame žvilgsnyje glūdi ir daugelio toje pat vietoje gyvenusių amžių patirtis, nors ne kartą kokių aplinkybių ir prislopinta ar net užslopinta. Archeologijos principas – *kasinėti*, atsikasti, jei tik ir šukes. Ir perkeltine prasme, ypač svarbia senesnių tekstų suvokimui. Dvasinė archeologija, nepertraukiamai vykstanti. *Kultūrinis sluoksnis* praeities kūrinių suvokimui yra daugiaprasmiškas. Jam priklauso ir laiko dulkės, ir laiko šiukšlės. Didieji klasikos kūriniai apnešti laiko nuosėdų. Viena ankstyvųjų, ir viena profesionaliųjų, „Dėdžių ir dėdienių“ recenzijų – Liudo Giros „Vaižgantas, „Dėdės ir dėdienės“ („Židinys“, 1929, Nr. 12). Gražiai pasakyta, kad tai „pirmaeilis meno vertės kūrinys“, kad tai – *psichologinis romanas*. Visgi vertinimo kriterijais išlieka gyvenimiškas įtikinamumas. Kaimiškos apysakos trūkumu laikomas kaimiškumo, gyvenimiškų aplinkybių (kad ir scenos Dovydų namuose) trūkumas. Arba dėmesio stoka pačiam baudžiavos panaikinimui. Liudas Gira mato pavyzdžius daugiausia lenkų literatūroje, kad ir iš Vladislavo Reimonto, neįžvelgia Vaižganto gilinimosi į psichinį lietuviškumą, į prigimtinės kultūros provaizdžius, jungiančius ir su M.K. Čiurlioniu.

Vaižganto sąsaja su Spengleriu – tolimoji, negalinti būti lyginamąja. Ir kaip tik dėl to ji padeda įžvelgti kryptį. Ir lei-

džia pagalvoti apie galimybę rasti lietuviškai psichologinei (ar ir filosofinei) studijai, apie kurią galima būtų pasakyti, kad jos metodas perimtas iš Vaižganto. Metodas, persmelktas likimo ar likimų, tad nesuvedamas į apibūdinimus ir apibrėžimus.

„DĖDŽIŲ IR DĖDIENIŲ“ ŽANRAS, STRUKTŪRA

Vaižganto intensyvosios grožinės kūrybos laikas, į kurį įeina „Pragiedruliai“, „Dėdės ir dėdienės“, tas pats kaip ir „Vakarų saulėlydžio“ rašymo. „Pragiedruliai“ – *vaizdai kovos dėl kultūros*. Kova rodo aktyvumą, ne rezignaciją. Lietuvos istorija paliko kultūros tuštumas, kurias reikia užpildyti. Saulėlydį išgyvenančią Europos rezignaciją Lietuvoje iki kovos dėl kultūros apoteozės kelia atkuriamojo valstybingumo idėjos, veikla. „Dėdėse ir dėdienėse“ jau labiau veikia rezignacijos dvasia.

Pagal žanrą „Dėdės ir dėdienės“ yra mažasis romanas: apima gana ilgą laiką – nuo pagrindinių veikėjų jaunystės iki senatvės, vysto bent dvi siužetines linijas, jas atšakoja. Į pasakojimą apie psichologinius ir socialinius tipus įjungia gamtos refleksijų, svarstymų apie baudžiavinį ir pobaudžiavinį Lietuvos kaimą, kaimiečių buitį, gyvenimo būdą, etnografinių vaizdų. Romanas (ir mažesnės apimties) Europos literatūroje kaip žanras yra nusistovėjęs. Trumpesnė apysaka – tas pats, tik labiau išplėtotas apsakymas. Keletą XX a. pradžios lietuvių literatūros pasakojimų reiktų laikyti mažaisiais romanais. Jono Biliūno „Liūdną pasaką“, Igno Šeiniaus „Kuprelį“, „Vasaros vaises“, Šatrijos Raganos „Sename dvare“, Vaižganto „Dėdės ir dėdienės“. Šiuos tekstus tebelemia *pasakojimas*, visuose randasi įtampa tarp pasakojimo savaimingumo ir žanrinės formos sąmoningumo.

Pats Vaižgantas „Dėdės ir dėdienės“ suvokė kaip savo paties kuriamos epopėjos dalį – juk ir „Pragiedruliai“, galima sakyti, susideda iš kelių romanų, šeimų istorijų. Epopėja – iš esmės tas pat, kas epas: romanas ar romanų ciklas, kur žmonių gyvenimai veikiami socialinių įvykių ar veiksmų. „Dėdėse ir dėdienėse“ socialinio fono veiksmingumas susijęs su baudžiava ir jos panaikinimu, nors pačiam panaikinimui ir neskiriama atskiros dėmesio. Neužsimenama ir apie 1863 metų sukilimą. Uždaras aukštaičių kaimų gyvenimas, net dvaras tiesiogiai tame gyvenime nedalyvauja, veikia tik per savo įgaliotinį tįjūną, pusinį tipą, pusiau kaimietį, pusiau dvariškį. Vaižganto tikėtasi rašyti apie *tipus, socialinius vietnetus*, bet už juos stipresnis pasirodė žmonių likimų jautimas.

Tikroji Vaižganto romano pradžia: „Labai seniai: Mykoliukas ir Severiutė“. Tai pasakos tonas, pasakos ir bendroji intonacija. Bet pasakos laikas (*labai seniai*) turi ir istorijos ribą: „gerokai prieš panaikinant dvarų baudžiavas“. Pasakojimo erdvė – Saveikių dvaras ir jam priklausantys kaimai – Aušbikai ir Geišiai. Iki tikrosios romano pradžios lyg du įvada: vienas į giminybę, į tikruosius dėdes ir jų pačias – dėdienes: „Bepiga, kad tai būtų buvę tėvelio ar motutės broliai ir jų žmonos“. Deja, ne. Antrasis įvadas: „Man tenka į lietuvių tautos epopėją įvesti kitos rūšies dėdžių ir dėdienių. Liūdna tai bus istorija ir pasakojama toli gražu ne prie ‘apynio spurgo, miežio grūdelio’. Man teks kalbėti apie tėvo brolių – ne-

vedusį ir apie tėvo brolienę – našlę. Tokių tipų, manau, visai nebėra Lietuvoje, kitokioms ekonominėms ir socialinėms sąlygoms susidarius, nes dėdės ir dėdienės pavadinimai anuo laik reiškę visai ne giminės ar šeimos santykį, tiktai tam tikrą socialinį vienetą šeimoje⁴.

Socialinis vienetą šeimoje – Vaižgantas į savo pasakojimą įvedė iškalbias tokių *vienetų* figūras, atskleidė ir su socialinėmis aplinkybėmis susijusias egzistencines dramas, iš karto pasakydamas, kad „liūdna tai bus istorija“. Ir Žemaitės pagrindinės pasakojamos istorijos yra socialinės (sunku pasakyti, ar istorija, kuri gali būti pasakojama, gali būti ne socialinė, tik socialumas gali būti kiek atsietas, distanciškas). Bet Žemaitė veikia tarsi iš kokios nuošalės, iš anksto lyg ir nežino, ar istorija bus liūdna, ar laiminga, ji ir neįsipareigoja, neištaria, kad „man tenka“ ar „man teks kalbėti“. Vaižgantas (kaip tirianti, pasakojanti figūra) tekste vis pasirodo – tai tas, kuris tingi laiškus rašyti, tai kaip kunigas, lyg iš aukštai matantis bažnyčią ar perpratęs netikėtą Rapolo mirtį. Rašytojas – vaizduotojas, bet ir gyvenimo, žmonių likimo tyrėjas, vertintojas. „Dėdžių ir dėdienių“ teksto savitumą ir lemia vaizdavimas, gyvenimo vaizdų kūrimas pasakojimu, dialogais, aplinkos, daiktų gyvumu, judrumu ir to, kas vaizduojama, atidžiu tyrimu, vertinimu, susiejimu su iš patirties, iš kultūros pažįstamu pasauliu. Vaizduojamas pasaulis atrodo mažas, beveik žvilgsniu apbrėpiamas, bet *vaizduojanti-pasakojanti* sąmonė susieja jį su daug platesne erdve ir gilesniu laiku. Lietuvių tauta yra tauta pasaulyje, pasaulis yra joje. Ir yra pačia *epopėjos* esmė – pasakojimu apie bendruomenę, tautiniu pasireiškimu, aprėpiančiu gamtą, muziką. Pagal savo dvasinio subrendimo lygį tauta *gaminasi* kultūrą, papročius, šokius, muziką. Kultūrą, kuri yra jai pakankama. Panūdusi gilesnės, ji pereis į kitą *gaminimo* lygį: „Muzika pagauna sielas, užburia jas ir nebepaleidžia jų iš savo srities ne tiek savo dailiškumu, kiek tuo sielai tinkamumu“. Kultūros ontologinis pradmuo – *tinkamumas sielai*. Į negudrią Mykoliuko muziką, kilusią iš jo jautimų, gyvai reaguoja artimoji jo bendruomenė. O labiausiai ta, kuri yra jam artimiausia, sielos prisišaukta. Tai, ką Vaižgantas atpažįsta iš patirties ir ką meniniu būdu tiria, yra atskirai. Tik atskirumas ir leidžia juos taip aiškiai matyti: Mykoliukas, Severiutė ir Rapolas Geišė. Juos susaisito likimo linijos, bet ir vėl palieka vienus. Ir skaitytojui pristatomi po vieną. Pradžia – lyg pasakos: „Labai seniai: Mykoliukas ir Severiutė“. Antras skirsnis „Dzidorius Artojas – dėdė Mykolas“, toliau – „Laimingoji dėdienė Rapolienė“, „Karšinčius – dėdė Rapolas“, „Tas vienas nusiramimas“. Lyg tiesiama linija – iš vaikiškų pasakos vardų į brandą, į bendrumą, į laimės ir nelaimės būsenas. Dėdės ir dėdienės papildo *artojas, karšinčius*.

Aukštaičių pakrastyje pasaulis gali reikštis panašiai – Saveikių dvaras nuošalumu gali būti palygintas su Vilniaus Šnipiškėmis ar Filadelfijos gatvelės nuošalumu, pasigirsta Egipto žemės, Egipto piramidžių atgarsis ar Odisejo kelionės nuotykis. Rapolas Geišė palyginamas su Don Kichotu: „Jis visados buvo rūpestingo veido, kaip Don Kichotas – liūdno veido“. „Dievo rinkiniai daugkenčiai Jobai“ netikėtu apibendrinimu palyginami su Geišėmis – Rapolu ir Severija. Bibliniai simboliai pasitelkiami kaip krikščioniškieji atitikimai.

Mykolas, ariantis jaučiais, pavadinamas Dzidorium Artoju, jo krūtinė pro prasikėtusius marškinius apaugusi „juodais plaukais kaip Ezavo“. Biblinis Ezavas (Esavas) – vyresnysis Jokūbo brolis dvynys, Izaoko ir Rebekos sūnus, perleidęs Jokūbui pirmgimystės teisę. Tai gali būti ir užuomina į skirtingus aukštaičių brolių likimus. Nebūtinai tik vyresniam tenka žemė, ūkis. Rapolas savo pirmgimystės teisę užleidžia jaunesniam – Dovydui. Kažkokia galia, nebūtinai socialinė, taip pakreipia žmogaus gyvenimą, atskleidžia likimą.

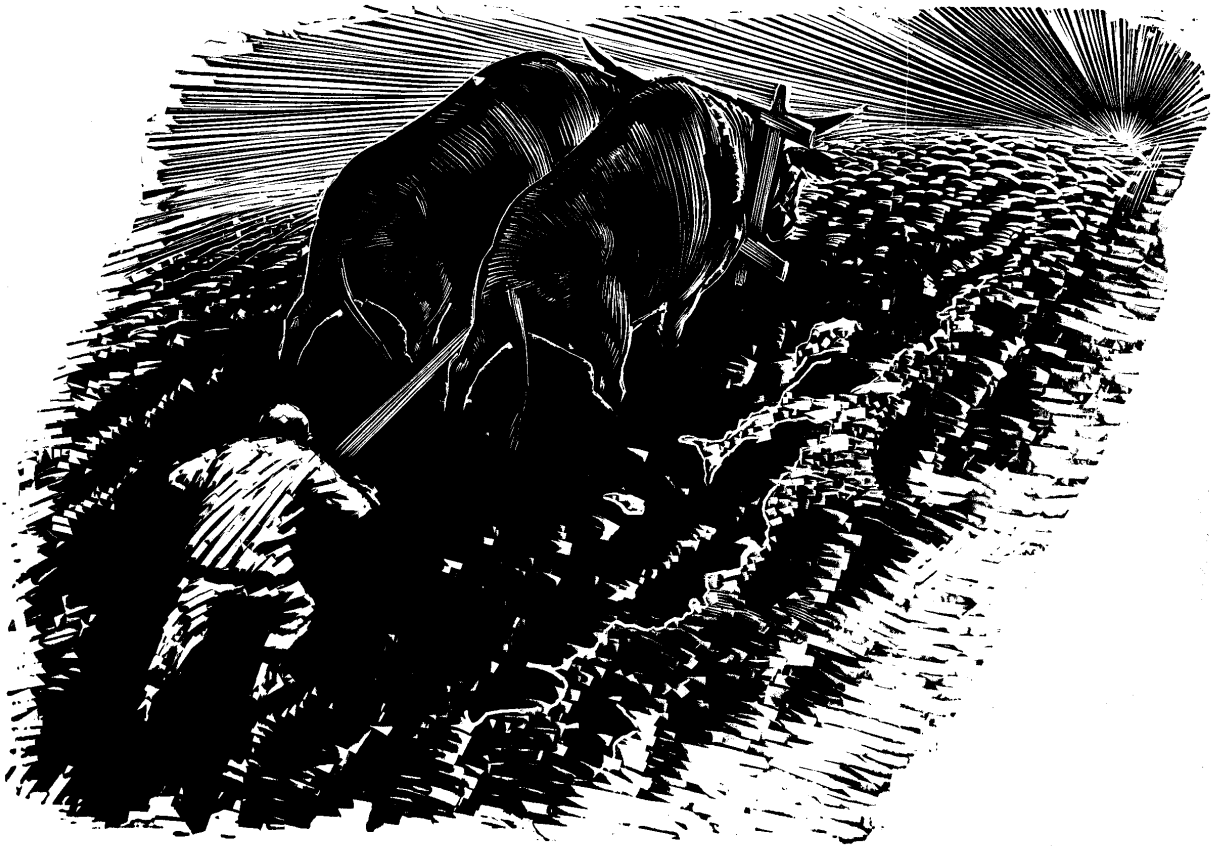
MOTERIŠKIEJI IR VYRIŠKIEJI PRIGIMTINĖS KULTŪROS PRADAI

Ir jausdamas pasaulio buvimą prigimtinės lietuvių kultūros nuošalume, ir neabejotinai bendrindamas mitinius-religinius archetipus, nepriešindamas pirminės (pagoniškos) kultūros ir krikščionybės, Vaižgantas yra giliai pajutęs pačią *lietuviškumo* esmę, atskleidęs moteriškąjį ir vyriškąjį jos pradus, sukūręs archetipinius paveikslus – Mykoliuką ir Severiutę. Mažybiniai jų vardai, atsiskirdami nuo pilnųjų (Mykolo ir Severijos), labiau gyvenimiškų, veikia lyg kokių slaptoju gelmės (arba sielos) ritmu. Ir patys yra labiau veikiami archetipinių prigimtinės kultūros darinių nei to, kas vyksta gyvenimo paviršiuje: galima sakyti, kad tie dariniai prigimtį paveikia, bet neįveikia: siela nujaučia jai duotą kelią, į kurį ir išsukus galima grįžti; grįžimas nuramina, iki paskutinių dienų išlaiko žmogų ramų ir orų. Labiausiai Vaižgantas bus tyręs vyriškąją prigimtį, giliausiai į ją paniręs, moteriškasis prigimties variantas nėra toks nuoseklus – tvirčiausias tautosakinis jos pamatas, o funkcinis silpnėnis. Toks žvilgsnis atitinka ir XX a. pradžios nuotaikas – apie moteriškojo prado ir kultūrinę reikšmę dar tik pradėdama intensyviau mąstyti.

Nuo Mykoliuko, Mykolo Šiukštos, pasakojimas ir pradėdamas. Jis pavadinamas tįjūno Rapolo Geišės *antrininku*. Gyvenimui reikia aktyvumo, virstančio ir agresyvumo. Gyvenimas neišsilaiko iš pasyviosios rezignacijos, kad ir kokia gili ir graži ji būtų. Bet ir *antrininkai*, nuošalieji, yra svarbūs.

Stasys KRASAUSKAS. Iliustracija Vaižganto apysakai „Dėdės ir dėdienės“. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963

Stasys KRASAUSKAS. Iliustracija Vaižganto apysakai „Dėdės ir dėdienės“. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963

Jiems tarsi duota daugiau galimybių poezijai, muzikai, jūtimų ir jausmų kultūrai. Galbūt galima daryti prielaidą, kad kultūrinės aspiracijos labiau kyla iš pasyviosios, bet kartu ir tarsi giluminės būties, iš tarsi kokio savaiminio veikimo. Mykoliukas pasiduoda, susitaiko, nesiiima kokių iniciatyvų, nekovoja, o iš tiesų laimi pačius svarbiausius dalykus: sielos ramybę, orumą, rimtį, žmonių žiūrėjimą *kitaip*, supratimą, kad iš gyvenimo yra gavęs savo laimės dalį, tad žinojo „jį nieko geriau nebegalint duoti“. Mykoliuko išskirtinumą Vaižgantas sukūrė ne atskirdamas jo kūno trūkumais (kaip Igno Šeiniiaus *kuprelis*), o atvirksčiai – suteikdamas kūno pilnybę: „Jis gražiai išaugęs, storas juosmenyje, pečiuitas, daugiau kaip vidutinio ūgio ir pagali. Šieno plakais, grūdų maišais jis žaiste žaidžia, visą vežimą tik vilpš už galo, jei užkliuvo“.

Vienas. Dirba vienas, varo vienas savo barą. Tylus, bet ne paniuręs. Šypsosi, bet sunku suprasti kam ir dėl ko. Lyg lauktų prakalbinamas, nors lietuvis iš pakalbinimo nieko nelaukiąs. „Vis dėlto tai malonu. <...> Taigi tu nebe vienas pasaulyje, nors vienam akies mirksniui tu buvai reikalingas.“

Artimai tą reikalingumą kitam kaip savo paties reikalingumą yra išreiškęs Jurgis Baltrušaitis: „Štai pasauly aš ne vienas, / jo bedugnė ne našlaitis“ („Ramunėlė“). Ir lyg ir netikėta nuoroda – *kito pasaulio*. Ne religinė, ne simbolizmo, o kylanti iš to paties prigimtojo pasaulio, iš jo dvilypumo, susiformuojančio giliau jaučiančio žmogaus sieloje. „Mykoliukas šypsosi *kitam pasauliui*, su kuriuo jis bendrauja kitiems neregimu būdu; kas jam pritaria, kas jam atsiliepia“. Tas *kitas pasaulis* ir yra saugioji sielos vieta, priebėga. Vaižgantas neužmiršta socialinio „dėdės“ piešinio, bet jo linijas brėžia daug skubiau ir atsainiau nei to *kito pasaulio*. Su kokia atida išraižomas Mykoliuko ėjimas „per savo atšlaimą į pakluonę, takeliu į kalną“, kaip paskui leidžiasi nuo kalno į paraistę, grieždamas vis tą pačią melodiją: „Kai noriu, rimtai dirbu, kai nenoriu, tinginiauju“. Įbaudžiavinto, jei ir ne baudžiauninko, laisvė, bent likutis jos, paties sau tvirtinamas: *kai noriu, kai nenoriu*. Vaižgantui laisvė buvo svarbus prigimtinės kultūros sandas. Kur nėra jokio laisvės pragiedrulio, siela užskursta. Pagal Vaižgantą – dvasinės žmogaus laisvės takas ir per gamtą, iš

gamtos. Sodžių jungia tie patys miškeliai, kalvelės, atšlaimai, pievos, paraisčiai. Takai. Paskui Mykoliuką eina visas sodžius: „Jauni, paaugusieji ir net seni slenka Mykoliuko taku ten pat į paraistę“. Mykoliukas iš visų ir visi iš jo: skripkelės balsus žmonės *aišo* (tik iš Vaižganto ir težinomas žodis) į save iš Mykoliuko, artinasi į jį ir vis aiškiau jo muziką girdi. Dvasinio ryšio mezgimasis iš savosios kultūros, iš meno pradmenų, neatskiriamų nuo grožio, kurie randasi prigimtyje, prigimtinėje aplinkoje: „Išėjo Mykoliukas su savo liūdesiu, visame kame sužadines ilgesį, norą eiti toliau toliau, į gamtą griežtėjelę, į gamtą dainuotoją, į gamtą, dabitą, kur gražu, kur prakilnu, iš kur – ‘tol matyt’, destis, kas atitinka lietuvio liūdesį ir ilgesį. Muzika pagauna sielas, užburia jas ir nebeleidžia jų iš savo srities ne tiek savo dailiškumu, kiek tuo sielai tinkamumu“. *Tinkamumas sielai* – Vaižgantas randa tikslią prigimtinio meno veikimo sąvoką. *Tinkamumas*, suauostas iš daugybės atitikimų: jų žmonės yra tarsi *surišti* į tam tikrą vienį (bendruomenės, genties, tautos), tarsi *pririšti* vienas prie kito: ir nutoldami nuo Mykoliuko, visi sukiojasi „vis tų pat balsų srityje lyg ant tam tikro ilgumo balsų virvės priirišti“. Šią Vaižganto frazę galima interpretuoti kaip bandymą sukurti individo ir jo prigimtinės tautos ryšį. Tai ne fizinė virvė, o *balsų virvė*. Galia, kuri pašaukia, galia, kuri gali *prisišaukti*. Ar ne apie tokius *balsus* kalbama viename iš Adomo Mickevičiaus „Krymo sonetų“: „Išsiklausau tyloj... Išgirst ausis galėtų / Balsus iš Lietuvos. Vaziuokim, nieks nešaukia“.

Vaižgantas atidžiai žvalgo prigimtinės kultūros ratą – ypač dėmesingas šokiui, nes „šoka ypatingai“, dviejų susikibusių rankomis už pečių mergaičių šokis figūriškai panašus į gubą, plačią apačioje ir siaurą viršuje. Arba lyg dvi vantos, surištos ražais ir už jų sukamos. Moterų drabužių analizė, suderinta su figūrų ypatumais: „lietuvės kresnos ir storagalės buvo ir be priedų, o tvirto vyriško juosmens nė raišiodamas nesulaibinsi“. Kad ir atidus bendruomenei, Vaižgantas daugiausia dėmesio skiria „iš viso būrio išsiskyrėliui“, pastebi, kad jis yra „pats sau“, kad jis *skendi* savo paties muzikos tonuose. *Skendėjimą savy* kaip ypatingą dvasios būseną po Vaižganto atskleis Vincas Mykolaitis-Putinas, ir Liudui Vasariui, ir kunigui Mackevičiui suteikdamas šią dvasinės patirties formą. *Skendėjimas savyje* reiškia ir išsižiūrėjimą į erdvę, kuri jame pačiame, į kurią visada galima tarsi pasitraukti. Dvasinį gyvenimą gyvenančio erdvės dvigubumas: erdvė priešais akis (arba išorinė) ir erdvė, „kuri jame pačiame“. Vaižgantas pirmasis tą ribą įbrėžia ir prigimtinės kultūros žmoguje.

SEVERJA – MYKOLIUKO ANTRININKĖ IR ATSKIROJI

Jautriame vyro pasaulyje turi pasirodyti moteris, kad tas pasaulis įgytų galutinius savo kontūrus – ir išsipildymo, ir neišsipildymo būdais. Tad ir Severja matoma ir Mykoliuko akimis. Ateina akimirka, kai Mykoliukas supranta, kokią didelę dalį jo būtybės sudaro Severiutė, kokia jam yra artima, kokia spraga pasidarytų, jei jos netektų. Jokio įprastinio *turėjimo*, net joks atskiras ryšys tarp dviejų dar neužsimezges, o siela jaučia, kad gali jos *netekti*: „tiesiog nebebūtų kas užstoja, kai šiaurus vėjas pučia; kas užtveria, kad svetimas gyvulus nelįstų... tau į sielą“. Mykoliukas griežia, išsižiūrėjęs

į ateinančią mergaitę. „Tai nebuvo šiuo kartu Aužbikų Paukštaičia, tik jo, artisto, *antrininkė*, kuri grįžo atgal į savo būstą, į artisto širdį“. Persikeitimai, kurie įvyksta žmonių sielose veikiant jų *antrininkams*. Severja pati dar to nesuvokdama atsako į Mykoliuko jausmą – plačiai atmerktomis akimis ji pažvelgia į Mykoliuko akis „pilniausiu pasitikėjimu ir be jokių reikalavimų ar pretenzijų“. Vaižgantui rūpi ryškinti Mykoliuko meninę (artistinę) prigimtį, į kurią reaguoja ir Severja. Severja ryškinama bendrame moterų bendruomenės fone, suformuota bendrosios kultūros – buities, tautosakos, papročių. Joje tarsi budi prigimta laikysena, elgsena, sena daina, lyg artimu ritmu pereinanti į maldą: rytą, anksti parkirdus, pasidaro jai linksma, „taip linksma, nors rūtelę imk niūniuoti. Rūtelės neuždavo, tik staigiai klūptelėjo čia pat prie lovos ir greitai greitai, iš visos širdies ėmė berti poterių žodžius“. Vaižgantas, kaip ir Maironis, mini nežinomą (ar tik neidentifikuojamą seną dainą – rūtos, žalios rūtos ar rūtelės vardu). Ta sena daina netrikdo kelio į maldą. Būseną yra artima. Vaižgantas, Severiutei krembliaujant, primenantis „Anykščių šilelį“, kitoje vietoje, kalbėdamas apie dėdę Rapolą ir jo auklėtinį Adomėlį, prisimena ir Žalčių Karalienę, jos vaikus Ažuolėlį ir Uoselį. Severja turi ir prigimtų baimių, žino, kad gali būti „padaryta“, vadinasi, piktų galių apžavėta, tad turi būti atsargi. Kurdamas savo veikėjus, Vaižgantas gali remtis dideliu būdų ir priemonių arsenalu. Severja ir bendrinama, ir ryškinama *kitumu*, *kitoniškumu*. Ji kitaip rengėsi, kitaip grybavo (krembliavo). Kitokia jos veido, rankų oda, rodanti prigimtinį kūno patvarumą. Kitaip švari ir tvarkinga. Paslaptinga, lyg turinti saitų su giria, su paslaptingomis būtybėmis, nes yra „gamtos duktė“; gamtiškai, fiziologiškai patiria Geišės meilę – ir kaip priklausomybę. Bet jausmus Mykoliukui išgyvena kaip kylančius iš jos pačios esybės, iš dvasinio savarankiškumo. Vaižgantas tą savarankiškumą paryškina: atsisėda greta griežiančio Mykoliuko, daro jam iš smilgelių „kutą“ prie kepurės, lyg prasitardama apie savo jausmus. „Ką jiedu galėjo vienas antram pasisakyti? Kad myli vienas antrą, kad jiedviem gera draugėje? Juk tai ir be žodžių aišku! Dar pilniau. Žodžiai arba ne viską tepasako, arba per daug pasako ir atvėsina vidų. Žodžiai – garas; išsišnypščia ir nebekečia vidaus“. Tiriančioji sąmonė yra aktyvi: teigia ir klausia, tikrina ir tikrinasi. Atidžiai seka kūno kalbą, perteikia jos išraiškas. Kūnas kalba tikriau nei žodžiai, bet vidine kalba, ta kalba, kuri Mykoliuko širdyje suskamba kaip meilės giesmė, o Severiutė pasitenkina atodūsiu: „O koks geras! Jau tokio kito visoje parapijoje nerasi...“ Ši kalba judesius, gestus, žvilgsnius daro savaime iškalbius. Vaižgantas vienas pirmųjų (po Jono Biliūno, Šatrijos Raganos) atveria kūno ir kalbos vidinius sąlyčius. Žodis sustoja ten, kur prabyla kalbėti įgalintas kūnas.

Menininko jutimu Vaižgantas ištaria artimumo situacijos išskirtinumą: *abudu sakės*. Tai tyli kalba – vidinė, dvasinė: „Abudu sakės: regi, kaip šiandien slopu, drabnu, ir vis dėlto kaip miela malonu gyventi, nors tiek vargo baudžiauninkams žmonėms“. Vaižgantas praveria jokios prievartos nesunaikinamą „kaip miela malonu gyventi“, tą didįjį dvasios pakilimą, lemtą išgyventi tiems, kurie patiria meilę. Mykoliukas savo jausmą sugeba išdainuoti širdyje. Tai pirmasis lietuvių

meilės himnas, giesmė, girdima tik pačiam giedančiajam. Labai aukšta dvasios melodija, pasiekama tik išlavintai sielai: „Aš tau pačią saulę atiduosiu, nes tu man skaitesnė už saulę. Aš tau visas žvaigždes nurašysiu, nes tavo dvi akelės gražesnės ir meiliau mirksi už visą dangaus skliautą giedrią šaltą žiemos naktį. Tegul sau iškerta visą mielą mūsų raistelį – liks man tavo plaukeliai...“ Tai meilės giesmė, intonacijomis primenanti Šv. Pranciškų, žmogaus sielos atsivėrimą visatos (saulės, žvaigždžių) akivaizdoje. Tautosakinė, bet ir visuotinė intencija, išsilaikanti ontologinės motyvacijos įtampoje: „nes tu man...“, „nes tavo...“, tarsi prisiliečianti kūno, bet iš tiesų besikreipianti tik į dvasią, aukščiausia sąjunga: „Jis ir ji – tai jau viena: ar juodu žmonės sujungė ar dar ne, – pati gamta, pats Dievas jau juos sujungė <...>“. Tik lyrika pakels šitą Vaižganto užduotą meilės dainos lygį, prie jo pirmiausia priartės Salomėja Nėris, ir Vaižgantas ją supras, pajus, bandys recenzuoti. „49 poezijos kūrinių; tikros poezijos, tikros kūrybos“, – tai apie rinkinį „Pėdos smėly“. Ir savo kūriniu „Dėdės ir dėdienės“ Vaižgantas leidžiasi iki poezijos, bent iki tautosakinių jos galimybių. Ir jas peržengia – gal labiausiai Severjos nuėjimu pas Šiuokštą, susitikti su Mykoliuku, pasiaiškinti – didelė merginos drąsa, beveik baugi. „Severja kaip šmėkla pasirodė atvirose Šiuokštų duryse; atsisėdo šalia ir lengvai palytėjo Mykoliuką už peties:

– Mykoliuk, Mykoliuk, ar naudi?

Tylutėliai, paslaptiniai, daugiau pašnibždėjo, pasilenkus prie jo ausies, neg pasakė.“ Judesiai, prisilietimas, klausimas lyg neutralia kalba, slepiantį tikrąjį paklausimą. Kaip ir pagyrimas („Ak, kaip gražiai tu skripuodavai...“) uždengia daug didesnę dvasinio artimumo ir jau žinomojo praradimo dalį. Ir tik Mykoliukui tarsi atsitolinus (lyg apalpus), Severja ima jį „visa savo moteriška pajėga glamonėti“. Bučiuoja, širdyje atspirašinėdama už jam daromą skausmą. Ir kaip tik tas *atsprašinėjimas ir širdyje* rodo aukščiausią jausmo pakopą – nėra jokio nusikaltimo, o yra, ir tokio nusikaltimo vieta – tik širdis, siela. Vaižgantas eina iki ribos: „Ji visą save davė Mykoliukui ir tikrai būtų atsidavusi, kad tik jis būtų priėmęs“. Bet riba atveriamą kitur – ir ne kokio moralinio draudimo, kiek pačios sielos aukščio, šviesumo, būsenos, kurią pasiekia tik poezija. Šviesa, kuri atsklinda iš vyro sielos: „Mykoliukas tačiau švito švito; pasirodė ta pati senovinė šypsena ant jo lūpų; akys sublizgėjo pirmą kartą svajone, – jis vėl tapo ne šios žemės gyventojas, tik savo išsvajotosios srities, kurią mes proziškai vadiname – poezija, nes jos esmės nei jaučiam, nei suprantam“. Vaižganto *švito švito* reiškia sielos kilimą į tą būseną, prie kurios priartėja poezija; jos esmė taip pat sunkiai pasiekama kaip ir jos išreiškiamų būsenų. Bet tai ir yra ta aukštuma (arba gelmė), kuri leidžia būti kultūrai, vystytis menui, vystytis ir iš tautiškumo pradmenų, kilti ir pasiekti bendrąjį aukštį. Pradmenys, jų ženklas yra šalikas – juosta, kurią Severja, jau marti, užriša Mykoliukui už muziką vestuvėse: „žalią žalią, geltonais, raudonais kvietkais, kaip Aužbikų pieva“. Šaliką Mykoliukas ryši pačiomis švenčiausiomis dienomis – siela švenčia, kai visų šventė susiliečia su jos patirtu atskiru šventumu. Ir tada dėdė Mykolas – Dzidorius Artojas pasikeisdavo: „akys blizgėjo išmintimi, protu, tokiu vidaus turiniu, kurs kiaurai peršviečia visą kūną – sielos žie-

vė. Jis meldė ir mokėjo melstis taip, kaip temoka tikrieji dvasininkai, įpratę vartalioti savo sielą, mintimis gyventi“. Vaižgantas iš savo patirčių ir tyrimų jautė, kad Lietuva turi tokių *tikrųjų dvasininkų*, tiesiog žmonių, įpratusių *vartalioti savo sielą, mintimis gyventi*. Sofija Kymantaitė kaip tik dėl to džiaugėsi Šatrijos Raganos „Viktute“, dėl sielos kalbos, dvasinio gyvenimo radimosi. Dar tik susikūrus Lietuvos Respublikai, dar tik prasidėjus trečiajam XX amžiaus dešimtmėčiui, Vaižgantas žino, kad bendrąjį meno aukštį lietuviams pažymėjo M.K. Čiurlionis. Panašiai kaip Julijonas Lindė-Dobilas, Vaižgantas lietuvių sielos archetipinį branduolį siejo su artoju, *artojėliu*. Tad ir dėdė Mykolas galiausiai virsta Dzidorium Artoju. Ir jo didžiulių juodų jaučių jungas, pasirodantis iš už skardžio, kelia asociaciją su šio menininko vaizdiniais: „Iš pradžių tematyti beveik nekrutą keturi didžiuliai ragai, lyg Čiurlionies paveiksle ožragiai“.

Ir iš šio taško matyti, kur nukreiptas Vaižganto žvilgsnis. Ne tiek į socialinę tikrovę, kiek į jos pėdsakus į pašales nustumiamų žmonių sielose, ir ne į istorijos faktus, o lyg į kokį belaikį laiką, šliaužiantį per žmones, jų likimus, išlydančius iš jų kalbą, poeziją, meilę, giliuosius jautimus. Ir rezignaciją, liūdesį, ir melancholiją, dvasios pasyvumą, netinkamą dramos ar tragedijos veiksams. „Tokiam dalykui tinkamas nebent vienu tik lietuvių vidus. Jo viduje širdies sopė, sielos nelaimės apauga kaip gumbas; pasidaro dalis jo sielos, padaro jį kitokį, o pašalietis nė spėti neatspėja, jog to iš pradžių nebūta, su tuo neapsigimta, – tai susidaryta. Ko tu rastumei lietuvių širdyje, išskrodęs jų kokį šimtuką, sudarytume kitiems gerą pragariuką, o lietuviams tai sudaro – tik liūdesį, iš šalies žiūrint. Širdims išskrosti ir patirti, ką atskiras lietuvis kenčia, dar nerasta tokių perliukų. Viena poezija tai nežino, ir ta – tik nujautimu.“ Vaižganto „metodika“ – žvelgti į vidų (ir pagal Adomą Mickevičių), joks „skrodimas“ (mokslinis pažinimas) nepaaiškintų. Lieka poezija, jos nujautimai. Kunigas prie mirusio Rapolo, supratęs mirties priežastį: „Sėdėjo gale stalo, nieko nesakydamas, pergelta širdimi <...>“. Ar nieko nematydamas, „ar daugiau kaip kitas savo sielos akim matydamas“. Taip akis prasikrapštę tos pačios prigimtinės kultūros augintiniai ima matyti ir savųjų tamsą, kitiems daromas skriaudas.

Ir socialinė tvarka, kurios dalį sudaro neįveikiama netvarka, ir istoriniai veiksmai bei jų poveikiai yra svarbūs. Bet Vaižganto žvilgsniui dar svarbesnė yra žmogaus vidinė (arba kita) erdvė, jo jaučiamas, saugomas *kitas pasaulis*. Geriau likti beteise darbininke, *ūkininko ašvieniui* nei prarasti tą savo *kitą pasaulį*. Ir Rapolienei, dėdienei Severjai, jau lyg ir išklydusiai, leista grįžti, ji *ūmai* pasikeičia. Šiuo požiūriu Vaižgantas – idealistas. Bet idealistas, kuriam dvasios veiksmai, įvykiai yra realūs. Ir todėl bendras „Dėdžių ir dėdienių“ piešinys atrodo realistiškas, sutvirtinamas ir aštraus matymo, kad „Mykoliukas, kaip ir kiti, buvo įbailintas, pavergtos dvasios“. Pavergtas galią įgijusios brolio šeimos, dvaro, *įbaudžiovintas*.

AUKŠTASIS DVASIOS LYGMUO – ŠVENTUMAS

Šventumo jausmai ir pajautos išsiskiria iš dvasinio gyvenimo. Kol žmogus nesikalba pats su savimi, su savo siela, su savo sąžine, tol ir šventumas lieka nuo jo atskirtas, šaltas lyg

kokia svetima bažnyčia. Iš sielos gyvybės kyla ir gyvenimo šventumo jautimas. Žmogus darosi atsakingas: Mykoliukas negali į vargą paleisti brolio šeimos, vaikų. Severja rūpinasi savo senu vyru, dirba ir už jį, užstoja. Vaižganto kūryba smelkte persmelkta ypatingų potyrių, jautimų, sietinų su šventumu, bet kartu ir su pareiga kitam, prisirišimu prie savo prigimtos vietos. Mykoliukui *gimtoji vietelė* tiesiog neatitraukiama nuo širdies. Nutekėjusi Severja ir krembliauti bėgioja arčiau Aušbikų. Rapolas auklėja brolvaiškį Adomėlį – dėsto jam gyvenimo ir gamtos pamokas, galėtume sakyti, kad prigimtinę *gamtojautą*: Dievulis (toks pat kaip ir Vinco Krėvės „Antanuko ryte“), „kurio visur pilna“, o kas žino, „gal ir šitas uoselis, ir kiti jo broliai medeliai mudviejų klauso, mūsų gražia kalba džiaugias ar mūsų žiaurių ketinimų bijo“, tad turime elgtis atsargiai. Prigimtinė lietuvių gamtojauta turėjo aiškia auklėjamąją funkciją.

„Dėdžių ir dėdienių“ siužeto tėkmė tarsi ir kasdieniška. Bet ji perkertama nekasdienišku veiksmu, išoriškai nuo kasdienybės ir neatsiskiriančiu. Tai tik gamtos paskatintas sielos *pakilumas*, jei ir ne pakilimas lyg į kokį aukštesnį lygmenį. Severjos išėjimas prieklėtin: „Ramybė ryto, tylumas, nors su savo sąžine šnekėkis: niekas nekludė Dievui tos šnekos iš pačių aukštybių klausyti“. Vaižgantiškasis žmogaus ir Dievo susitikimas ankstyvą vasaros rytmetį: šnekėkis su savo sąžine ir būsi išgirstas, išklaustas. Šventadienio rytas – Severja dar turi nubėgti į girią, prausiasi gražiai, „kaip į bažnyčią“, kad paskui nebereiktų gaišti. Ir savo „rekolekcijas“, jau žinodama Geišę atėjus pas tėvus, Severja atlieka sėdėdama savo klėtelėje ant skrynios. Severja girdi *sąžinės balsą*, sakanti, kad ji mylėjo ir tebemyli Mykoliuką, kad jį išdavė. Kad iš jo sklido tai, ką tu „ilgai priiminėjai kaip stebuklingasis paveikslas tikinčiųjų maldas ir pasitikėjimą“. Vykusiai pereinama į tiesioginę menamąją kalbą, į save kreipiamasi kaip į *tu*, kaip į savo vidinę antrininkę. Netikėtas mylimos mergaitės palyginimas su stebuklinguoju paveikslu, darančiu stebuklus tikinčiajam, viską atstojančiu, darančiu laimingą.

Mykolo – Dzidoriaus Artojo kamarėlėje staliukas su maldaknyge, dviem vaškinėmis žvakėmis. Ant sienos nuo patrešusio kryžiaus nukabinta „didžiulė dievo munka (kančia), didžioji dėdės šventenybė. Ir iš abiejų tos šventenybės pusių bene jai lygios kitos dvi: skripkelė nutrūkusiomis stygomis ir kitados – žalias žalias, dabar nublukęs, bet visai dar sveikas šalikas. Šventenybės viena kitą palaiko, paremia. Tad ir Mykolo – Dzidoriaus Artojo pamaldumas tikras, natūralus.

Lietuviui šventumas neatskiriamas nuo švenčių. Pakyri vienodumas – „Atsveria lietuvi tik šventė, kuri jam ne tik atilsis Viešpatyje, bet ir daugiropas džiaugsmas. Tai švenčių dienomis didžiulės lietuvių bažnyčios pilnos pilkos minios“.

Vaižgantas liudija: „Jauku, drauginga Lietuvos bažnytkaimeuose gražiais šventaryčiais“. Giedojimo prasmė, savitai perteikiama. Lietuviai gieda „ne dirbtinius liaupsinimo žodžius, tik patys save, savo lygumų ir kalnelių lėtą patisumą, gražią, ramią Lietuvos gamtos harmoniją“. Dėdė Mykolas skęsta tame sutartiniame užesy. Severjai po Rapolo mirties kažko viduje pritrūksta. Vaižganto akcentas – tik vidinė dermė saugo žmogų, leidžia patirti šventumą. Tas

trūkumas viduje galėjo skleistis ir kitaip. Bet pasirinkimo nebuvo. Tik tapti nuolankia dėdiene.

Vaižgantiškoji lietuvių sielos morfologija, susidariusi iš įgimtų, įgytų, įdiegtų (ir priverstinai) pradų. Savo mažuoju romanu apie socialinius dėdžių ir dėdienių tipus jis tiria šių pradų kombinacijas, prieštaras. Yra ir empatiškas, ir kritiškas. Socialinė tikrovė kinta greičiau nei psichinė, dvasinė. Tad dvasinėms struktūroms skiriama daugiau dėmesio. Nėra nuoseklesnės socialinių santykių atkarpos. Bet Mykoliuko ir Severjos dvasinė istorija gana išsami. Atskiroji žmonių dvasios istorija susijusi su mentaline jų bendruomenės (tautos) savastimi. Vaižgantas nepriešina prigimtinio ir krikščioniško tikėjimo, – svarbu, kad tikėjimas būtų tikras, atitiktų dvasinio gyvenimo poreikius. Dvasinis individo sąmonės turinys yra lemiamas. Jo patyrimais ir tyrimais Vaižgantas tvirtino (ir tebetvirtina) lietuvių pasitikėjimą savimi, galimybėmis dalyvauti bendrojoje žmogaus pasaulio kūryboje.

Viktorija DAUJOTYTĖ

¹ Lietuvių literatūros kritika, II. – Vilnius: Vaga, 1972, p. 150.

² Oswald SPENGLER. Vakarų saulėlydis, I tomas. Pavidalas ir tikrovė. – Vilnius: Margi raštai, 2018, p. 9.

³ Lietuvių literatūros kritika, II. – Vilnius: Vaga, 1972, p. 139–148.

⁴ Cituojama iš: VAIŽGANTAS. Rinktiniai raštai, t. I. – Vilnius: Valsstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 35–165.

Stasys KRASAUSKAS. Iliustracija Vaižganto apsakai „Dėdės ir dėdienės“. Vilnius: Valsstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963

